

16. Абросимова С., Ульяновський В. Повернені із забуття. (Доля архіву та листів Я.П. Новицького) // Наука і суспільство. – 1991. – №12.

SUMMARY

The paper deals with a brief analysis of correspondence of Ya. P. Novytskiy, a well-known Ukrainian ethnologist, folklore specialist, regional ethnographer and teacher, Corresponding member of NAS of Ukraine with outstanding enlighteners, scientists and cultural leaders (M.O. Korf, V.V. Tarnovskiy, O.M. Pol, M.F. Sumtsov, I.I. Sreznevskiy, D.I. Yavornytskiy, V.B. Antonovych, M.L. Kropyvnytskiy et al.).

Ф.Г. Турченко

ОСТАННІ РОКИ У КИЄВІ (Фрагмент із біографії Миколи Міхновського)

З Києвом у Миколи Івановича Міхновського пов'язано декілька періодів життя. Перший і найбільший з них продовжувався з вересня 1891 по лютий 1899 рр., тобто трохи більше семи з половиною років. У Київ Микола приїхав 18-річним, а виїхав із нього 26-річним. Це були роки становлення Міхновського як професійного правника. За цей час він закінчив юридичний факультет Київського університету й у 22-річному віці почав працювати за фахом. Разом із тим, у ці роки відбувалося формування Миколи Міхновського як переконаного українського самостійника, ідеолога й політика. Студентська частина цього періоду (1891 – 1895 рр.) описана у нашому попередньому нарисі “Микола Міхновський: студентські роки (Фрагмент біографії)”, опублікованому у 10 числі “Наукових праць історичного факультету Запорізького державного університету” (Запоріжжя, 2001) [1.-С.72-91]. Тепер мова йтиме про роки його життя у Києві після закінчення університету – період, що охоплює події із середини 1895 – по лютий 1899 рр.

У політичній історії України ці роки займають особливе місце. Українське суспільство у ході складної й хворобливої внутрішньої еволюції відходило від аполітичних, по-можливості, легальних форм вияву своїх інтересів і впритул підійшло до створення політичних партій з чіткими програмними принципами та ідеологічними орієнтирами. Молодь знаходилася на вістрі цих процесів. Вона вперто тягнулася до політики, відкидаючи нерішучість і непослідовність старшого покоління.

Своєрідним чином процес розмежування в українському суспільстві прискорювали зовнішні фактори. У 1897 р. у Києві був організований Союз боротьби за визволення робітничого класу, члени якого вважали себе частиною загальноросійського робітничого руху і поділяли марксистські погляди. У 1897 – 1898 рр. відбулося оформлення двох російських політичних партій – соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, які діяли на нелегальній основі. Ці партії претендували на роль всеросійських і, оперуючи інтернаціоналістськими гаслами, прагнули взяти під свій вплив українську молодь. Лідерам українських старих громад у цих умовах загрожувала небезпека залишитися “генералами без армії”, а українському народу – без власної політичної еліти. Ця перспектива викликала збурення в українському суспільстві. Зокрема, вона дуже хвилювала Івана Франка, який у рецензії на книгу А. Фаресова “Народники і марксисты”, написаній у 1899 р., назвав російський соціал-демократизм “для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в’яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх густими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на ріднім ґрунті” [2.-С.272].

У той же час, надихаючий приклад для наддніпрянських українців давала Галичина: восени 1895 р. Русько-українська радикальна партія включила до своєї програми вимогу незалежності України і від Австро-Угорщини, і від Росії; у 1899 р. оформляються Українська національно-демократична та Українська соціал-демократична партії, які також стали на позиції державної самостійності України. Павло Тучапський, активний учасник перших українських гуртків соціалістичного спрямування в Києві, у своїх спогадах зазначав, що “цікавість до Галичини” на кінець 90-х рр. “перейшла у справжнє захоплення” [3.-С.30-31].

Життя Миколи Міхновського у ці роки у літературі описане надзвичайно скупю. Навіть його знайомі, що знали Миколу особисто, обійшли ці роки своєю увагою. Сергій Шемет, наприклад, у своїй посмертній згадці про Миколу Міхновського, розповідаючи про його життя у Києві в 1895 – на початку 1899 рр., обмежився короткою фразою: “Кілька років по закінченні науки прийшлося Міхновському віддати своїм особистим справам, тяжкій боротьбі за існування...” [4.-С.6].

Справді, після закінчення Київського університету перед Миколою Міхновським постала проблема працевлаштування. Молодий випускник зумів її досить швидко вирішити. Йому вдалося знайти місце в одній з київських адвокатських контор, де він почав працювати помічником присяжного повірника. Саме на цій посаді Микола Міхновський сформувався як першокласний адвокат. Він брав участь у різних судових справах, у тому числі і досить складних. Відточуючи свою професійну майстерність, молодий юрист із задоволенням допомагав своїм товаришам по українському руху. Так, наприкінці 1898 р., коли Міхновський сам перебував у скрутному становищі, він запропонував свої послуги Борису Грінченку, який зазнавав переслідувань влади [5.-С.97-98]. Мабуть, це непоодиноким випадком у київський період життя Міхновського.

Престижна робота давала засоби до існування, але, за даними поліції, він продовжував мешкати на одній квартирі зі своїм товаришем, студентом Володимиром Шеметом, який через постійні конфлікти з владою ніяк не міг закінчити Київський університет [6.-Ф.102.-Оп.1898.-Спр.700.-Арк.3]. Ці дані стосуються 1897 чи 1898 рр. Можливо, мова йде про квартиру Познанських на Фундуклеєвській – 48. Вона належала батькам давнього приятеля Міхновського Боніфатія Познанського, з яким він навчався на юридичному факультеті і який співпрацював із ним у київській філії Братства тарасівців. Принаймні, в одному зі своїх листів до Чернівців Міхновський просить відповідати йому саме на цю адресу. Боніфатій, як і Володимир Шемет, відносився до категорії “старих” студентів і через свої політичні погляди ніяк не міг одержати диплома юриста. Є ще одна цікава адреса, на яку Міхновський просив пересилати йому листи: “Маловолодимирівська – 70, Кононенку для Міхновського” [5.-С.100]. В обох випадках мова йде про прізвища людей, що були активними учасниками українського визвольного руху і з якими Миколу Міхновського об’єднували не лише ідейно-політичний вибір, а дуже близькі товариські стосунки. Уже ця обставина досить переконливо свідчить про вірність ідеалам дитинства і студентської юності, від яких Міхновський після закінчення університету не думав відмовлятися.

В київський період він відбув короткострокову службу військовим юристом у царській армії і демобілізувався підпоручиком запасу. На час військової служби Микола був майже виключений з активної громадської роботи. В армії його неприємно вразило те, що він в одному з листів називав “огидливим побутом” [5.-С.101]. Разом із тим, служба в армії дозволила Міхновському набути специфічного досвіду спілкування у військовому середовищі, що у 1917 р. стало йому у пригоді.

Про громадсько-політичну діяльність Миколи Міхновського у Києві у 1895 – на початку 1899 рр. Сергій Шемет не пише нічого. Інший автор і знайомий Міхновського Віктор Андрієвський у своєму нарисі його суспільно-політичної

біографії також виявився небагатослівним, хоча, все ж, зазначив: “Він не знав компромісів і навіть по закінченню університету не залишив без своїх порад студентської громади. Його впливи були такі сильні, що, доки він був у Києві адвокатським конціпієнтом (помічником. – Авт.), до злуки обох частин «громади» не дійшло” [7.-С.590].

Оце і все. На більше у С. Шемета, В. Андрієвського та інших емігрантських авторів, позбавлених доступу до радянських архівосховищ, не вистачило матеріалів. Сучасні вітчизняні автори перебувають у значно вигіднішому становищі. Автор даної статті, використовуючи усі доступні йому документи – як опубліковані (особливо листи Миколи Міхновського до різних осіб і згадки про нього у листування сучасників і активних учасників подій, опубліковані у різні роки), так і архівні матеріали, – зробив спробу розширити спектр інформації про життя Миколи Міхновського у Києві після закінчення ним університету.

Почнемо з відносин Міхновського з київською студентською громадою, яка у другій половині 90-х років виявилася розколотою на соціалістичне й націоналістичне крило, по суті, на окремі громади.

Соціалістична громада, яку В. Дорошенко називає “самостійною українською соціал-демократичною дружиною”, а Ю. Лавріненко “політичною організацією під назвою Українська соціал-демократія (УСД чи група УСД. Київ, 1896-1903) на чолі з Лесею Українкою”, виникла як результат еволюції до марксизму студентського гуртка під проводом Івана Стешенка, що існував у Києві ще з 1893-94 рр. [8.-С.44-45; 9.-№5, 6, 7-8]. Оскільки Віктор Андрієвський протиставляє характер діяльності Миколи Міхновського і Лесі Українки, виникає необхідність внести деякі уточнення в ідейно-політичні позиції обох.

Суттю політичних поглядів Лесі Українки цього часу Ю. Лавріненко вважає принцип організаційної самостійності української соціал-демократії. Виокремлення її в національну течію було наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. першочерговим завданням українського руху. Це завдання видатна поетка гостро відчувала й прагнула реалізувати у своїй політичній діяльності. Соціалістичний рух, як відомо, відноситься до універсальних соціально-політичних течій людства, яку українське суспільство не могло уникнути. І той факт, що він проникав в Україну не лише в російській, а і європеїзованій формі, що РСДРП не вдалося поглинути потенційних прибічників соціалістичної ідеології з числа української молоді – заслуга Лесі Українки і її однодумців [9.-№7-8.-С.141].

Але при всьому цьому, політика продовжувала розводити по різні боки двох психологічно близьких патріотів України: Леся Українка була соціалісткою і стояла на платформі федерації з Росією, а Микола Міхновський був антисоціалістом і послідовним самостійником. Їх конфлікт був неминучим і певним чином до нього підштовхнув обох Іван Франко. Наприкінці 1896 р. у редактованому ним журналі “Життя і Слово” Франко опублікував статтю “З кінцем року”, у якій гостро критикував київських соціалістів за абстрактне теоретизування, за сприйняття федералізму як догми, без турботи спершу забезпечити в Україні ті суспільні сили і той політичний устрій, який би гарантував рівноправність у майбутній федерації. Франко зазначив, що гонитва за “німецькими і російськими (соціалістичними) модами” веде до втрати зв'язку з рідним народом і радив наддніпрянським радикалам брати приклад не у “Дейчів, Стефановичів і тих росіян, що ходили в народ” і робота яких “була зовсім гиблою і безплідною”, а у литовців, латишів, грузин і поляків, які навчилися поєднувати легальні і нелегальні способи довготривалої і копіткої роботи для піднесення освітнього і культурного рівня народу, його національно-політичної свідомості в цілому [10.-С.39,50]. Хоча Іван Франко у своїй статті не називав жодної групи і жодної особи, Леся Українка сприйняла критику на власну адресу. Відповідаючи Франку статтею «Не так тії

вороги, як добрії люди», надруковану у тому ж таки «Житті і Слові», вона, серед іншого, закинула йому, що «стаття «З кінцем року» осягла собі високої честі бути гектографованою руками ворогів радикальної партії... Коли б тільки д. Франко бачив «побідоносні» погляди своїх видавців і чув тон, яким вони питають радикалів при стріванні: «А ви читали «З кінцем року»?» [10.-С.46].

«Ворогами радикальної партії», яких так гостро засуджувала Леся Українка, виявляється, був ... самотійник Микола Міхновський і його найближче оточення, можливо, з Братства тарасівців. Таким чином, Міхновський несподівано опинився у фокусі дискусії між двома видатними українськими мислителями, класиками української літератури. Але Франко, здається, не став на бік Лесі та її київських однодумців. У статті «Не по конях, так хоч по оглоблях», надрукованій у відповідь на Лесину статтю, він писав з приводу тиражування його статті у Києві: «Чи подавали до моєї статті, якісь уваги, перекутили її? Нічогісінько!.. Докоряти мені за те, що хтось розширює мою статтю, наражаючись за се на небезпеку, докоряти для того тільки, що стаття не подобається одному кружкові, а подобається другому, се пом'єму більше політика нервів, ніж політика програмова» [10.-С.48]. Пізніше, коли Іван Франко перевидавав матеріали дискусії, він повторив цю думку: група, «яку можна було би назвати радикально національною, що гуртувалася тоді біля адвоката Міхновського, признала потрібним передрукувати мою статтю у Києві гектографічним друком для пропаганди певно, що попереду усього моїх, а може також і своїх ідей» [10.-С.34].

Справді, Міхновському доводилося досить часто розповсюджувати публіцистичні (як і художні) твори Івана Франка, який висловлював за це йому вдячність. Але не викликає сумніву і те, що при цьому Міхновський діяв у відповідності з інтересами київських самотійників, до яких належав. У своїх дискусіях з наддніпрянськими соціалістами та прибічниками єдності з російськими революціонерами він шукав аргументів в Івана Франка, прагнучи опертися (і у даному випадку обпирався) на його високий авторитет. Це і підштовхувало його до конфронтації з київською соціал-демократичною групою на чолі з Лесею Українкою, у свідомості якої національно-радикальні ідеї Міхновського тоді сприймалися як «ретроградні» [10.-С.34]. Але у нас немає фактів, які б свідчили, що це ідейне протистояння супроводжувалося недружніми випадками на адресу Лесі Українки з боку Міхновського. Без сумніву, він розумів велич її поетичного таланту, бо був достатньо освіченою людиною, добре знав новітню українську літературу і місце у ній Лесі Українки. В цих умовах він просто не міг дозволити собі ніяких випадів по відношенню до Лесі Українки, яка до того ж, перебувала під протекцією Івана Франка.

Мабуть, ніякої неприязні по відношенню до Миколи не відчувала і видатна поетка. Вони могли бути знайомими по роботі у студентських гуртках у Києві ще з першої половини 90-х років. Про цілком нормальні людські стосунки між ними свідчить, зокрема, поїздка Миколи Міхновського у товаристві Івана Франка й Лесі Кульчицького до Лесі Українки, яка у серпні 1901 р. лікувалася у санаторії у Карпатах. В пам'ять про цю зустріч залишилася поштова картка з автографами Лесі Українки, Івана Франка, Миколи Міхновського та інших учасників зустрічі [11.-С.299-300]. Як відомо, на той час Леся все ще залишалася у своїй групі «Українська Соціал-Демократія».

Та життя вносило корективи у світогляд Лесі Українки. Під впливом дружньої критики Івана Франка, а почасти і власного життєвого досвіду, Леся стала відходити від марксизму, про який Іван Якович ще у 1898 р. написав, що він «ніколи не належав до вірних тої релігії». Розчарування у марксизмі привело і до Лесиною відходу від ідей федералізму. З початку XX ст. Леся Українка все більше зосереджувалася на Богом даному їй покликанні – поетичній творчості. Її блискуча поезія збагатилася

цілком новими мотивами. У творі “В дому роботи, в країні неволі” (1906 р.), де відтворено будівництво грандіозного храму в Єгипті часів фараонів, раб-гербеї не може знайти спільну мову з рабом-єгиптянином, який у захваті від масштабів будівництва і мріє про ще більші і кращі піраміди, де б можна було ховати не царів, “а всіх, хто добрі діла робили”. В іноземця-гербея зовсім інше світосприймання: він органічно не сприймає ідею покращення, “демократизації імперії мертвих”, і кидає єгиптянину, що “зруйнував би усі ті ваші храми й піраміди!.. Всіх мертвяків повикидав би геть!” Зрештою, раб-гербеї доходить висновку:

*Я мушу знать, що я тут раб рабів,
Що він мені чужий, сей край неволі,
Що тут мені товаришів нема.*

Ці слова могли сприйматися (і багатьма сприймалися) як відповідь Лесі Українки на проблему єдності українських і російських демократів, принаймні, до тих пір, поки існуватиме Російська імперія – цей грандіозний єгипетський храм. “Коли ж загине новий Вавілон?”, – запитує поетка в іншому творі. Ці її думки були надзвичайно близькими Миколі Міхновському, який з самого початку своєї діяльності відкидав ідею “братань” і “дружб” поневолювачів із поневоленими. Таким чином, Леся Українка своїм шляхом йшла у тому ж напрямку, у якому йшов і Іван Франко, і Микола Міхновський.

Але все це було вже на початку ХХ ст., коли Міхновський жив у Харкові. У Києві ж наприкінці ХІХ ст. йому разом з іншими членами місцевої філії Братства тарасівців та національно зорієнтованими студентами довелося вперто протистояти посиленню марксистського впливу на молодь, який, серед усього іншого, втілювався і в особистості Лесі Українки. За даними, які навів у своїх споминах Ю. Коллард, націоналістична частина студентської громади Києва у 1896 р. посилювалася за рахунок групи першокурсників. По-суті, виникла нова громада. Очолював її спочатку Василь Доманицький, а через деякий час – Василь Совачів [12.-С.25-26].

Поява Василя Совачіва у колі лідерів студентського руху – ще одна загадка сімейного клану Міхновських. Василь був сином старшої сестри Міхновського Олімпіади і Якова Совачіва (наступника Івана Івановича Міхновського по турівській парафії), тобто рідним племінником Миколи. Перш ніж стати студентом медичного факультету Київського університету, де він навчався у 1896-1902 рр., Василь закінчив військове училище і певний час служив у російській армії. Від Миколи – свого дядька – він був лише на три роки молодшим. Цілком можливо, що поява Василя Совачіва біля керівництва громади була зв’язана з ініціативою Миколи Міхновського, який добре знав свого племінника не лише по канікулярних враженнях. Деякий час вони навчалися разом (правда, у різних класах) у Прилуцькій чоловічій гімназії.

За даними Ю. Колларда, Українську студентську громаду в Києві Василь Совачів очолював до 1898 р. Це був початок його участі в українському національному русі, зокрема, у його самостійницькій течії, у руслі якої він перебував усе своє життя. Після нього на чолі громади став студент-правник Андрій Лівницький, якому вдалося зібрати воедино розпорошені студентські групи. Але то був інший час, і Миколи Міхновського вже не було в столиці України.

Це, власне, і все, що відомо про стосунки Миколи Міхновського з київською студентською громадою. Мабуть, це неповна інформація. Та і її достатньо, щоб упевнитися у тому, що його вплив на громаду був досить значний. Але діяльність Міхновського у Києві не обмежувалася рамками студентської громади. Вона була наповнена іншими важливими подіями, частина яких зв’язана безпосередньо з Братством тарасівців.

Матеріалів, що розкривають роботу Міхновського у Братстві тарасівців у другій половині 90-х рр., збереглося небагато, але вони свідчать, що він був причетний до всіх важливих акцій організації. Є достатні підстави вважати роботу Миколи Міхновського (як і інших тарасівців) у студентських, семінарійних та гімназичних гуртках виконанням місії членів Братства. Молодь була головним об'єктом агітаційної роботи тарасівців. Але, звичайно, не лише молодь, і не лише у столиці. Зафіксовані поїздки членів Братства в регіони для ведення там агітаційної роботи. Так, у травні 1897 р. провідні тарасівці на кошти цукрозаводчика, українського патріота В. Симиренка роз'їхалися по Україні для “роботи політичної”. Микола Міхновський був відряджений на Лівобережжя [13.-С.18].

Деякі тарасівці створювали осередки своєї організації або підпорядковані Братству групи за місцем свого минулого проживання, буваючи там у батьків, родичів чи друзів під час канікул, відпусток тощо. Цей процес продовжувався й у другій половині 90-х років. Саме як цілеспрямовану роботу у цьому напрямку можна характеризувати заснований у 1896 р. молодіжний гурток у Лубнах, який місцеве громадянство цілком слушно називало “дітьми Шемета” [14.-Ч.2.-С.75]. Поліція вважала, що посередником у стосунках “центральної групи українофілів із лубенським українофільським гуртком” був Володимир Шемет, який доставляв членам гуртка під час відвідин батьків “заборонені закордонні видання з київського складу” [15.-Ф.442.-Оп.850.-Спр.47.-Арк.1]. Немає сумніву, що до створення лубенського гуртка був причетний не лише Володимир Шемет із його братами Сергієм і Миколою, а і Микола Міхновський – як один з організаторів, або добре обізнаний радник.

Подібний гурток був створений 1896 р. і у Прилуках, на батьківщині Миколи Міхновського. “Головним порадиником прилуцького гуртка” Олександр Лотоцький називає племінника Миколи, студента Київського університету Василя Совачіва [15.-Ч.2.-С.75]. Важко уявити, що до організації й діяльності цього гуртка не був причетний і сам Міхновський. Робота обох цих гімназійних гуртків принесла значні результати. В них виховувалися відомі пізніше діячі національно-визвольного руху Володимир Дорошенко, Олексій Назаріїв, Микола Порш, Борис Мартос та ін.

Юрій Коллард пише також про існування української громади при Полтавській семінарії, серед членів якої називає двох представників однієї з бічних гілок родинного клану Міхновських (“братів О. та В. Міхновських”), які у другій половині 90-х років навчалися у Полтавській духовній семінарії. Членом гуртка був і Симон Петлюра [12.-С.42, 44, 146]. Дослідник історії роду Міхновських Олександр Стівба вважає, що це неповні дані. Крім братів Олександра й Володимира Міхновських, з осені 1896 р. у семінарії вчився їх кузин Веніамін Міхновський, який “правдоподібно, теж увійшов у громаду” [16.-С.81-82]. Юрій Коллард, який особливо детально описав діяльність харківської студентської громади, фіксує членство у ній студентів ветеринарії Ол. та В. Міхновських [12.-С.42, 146]. Нам не вдалося встановити, чи мова йде про різних осіб, чи це все ті ж полтавські семінаристи, що стали харківськими студентами. Але немає сумніву, що це родичі Миколи і що він цікавився їх справами, сприяв їм.

Залучаючи молодь до гурткової роботи, Микола Міхновський разом із тим прагнув відгородити її від впливу традиційного українофільства. Сергій Шемет згадує про різкі статті в галицькій пресі, які писав Микола Міхновський і які викликали незадоволення старих українофілів [4.-С.6]. Загалом, констатує С. Наумов, у Західній Україні тарасівці опублікували сотні художніх, критичних і публіцистичних творів, чим зробили чималий внесок у створення української публіцистичної літератури [17.-№6.-С.59]. Потім газети й журнали з цими статтями, як і багато інших галицьких видань, переправлялися по нелегальних каналах на Наддніпрянщину і сприяли зростанню національної самосвідомості українського

населення, політизації українського руху. Самі члени Братства виступали в ролі кур'єрів, доставляючи на Наддніпрянщину нелегальну літературу, налагоджуючи зв'язки з галицькими діячами. Простежуючи у другій половині 90-х рр. канали нелегальних поставок з-за кордону у Наддніпрянську Україну забороненої літератури, поліція зафіксувала поїздки з цією метою до Галичини й Миколи Міхновського [15.-Ф.274.-Оп.1.(Ч.1).-Спр.26.-Арк.110,122].

У другій пол. 90-х рр. Микола Міхновський взагалі був ключовою фігурою в збиранні й поширенні в молодіжному середовищі української літератури і нелегальних видань. Про це, зокрема, свідчить його лист Борису Грінченку від 9 травня 1897 р., у якому він повідомляє, що *“Колишні функції Школиченка (псевдонім Мусія Кононенка. – Авт.) щодо складу обняв не п. Тимченко, як думалось попереду, а я.”* Далі у листі Міхновський просить Грінченка *“давать мені Ваші красні видання в такій кількості примірників, як Ви узнаете можливим [і] визначити термін, коли маю Вам сплатувати за дані книги гроші”*. Як бачимо, Міхновський перебрав на себе досить складну й відповідальну організаційну роботу. Йому доводилося не лише домовлятися про пересилку й доставку по легальних і нелегальних каналах літератури з різних міст і від різних авторів, а і поширювати її серед споживачів, вирішуючи при цьому численні фінансові проблеми. Нарешті, він виконував і особливо небезпечну роботу із забезпечення доставки літератури з-за кордону. *“...З свого боку, – писав Міхновський Грінченку, – я, певне, буду й Вам корисним, бо матиму закордонні видання, яких у Вас не буде, і взагалі, матиму найрізніші видання. Коли Вам що потрібно буде – віддаватиму Вам на своїх умовах”*. В іншому листі, вже від 1 липня 1897 р., Микола Міхновський повідомляє Бориса Грінченка, що одержав від нього для розповсюдження посилку з книгами і замовляє ще по 25-100 примірників його творів *“Думи Кобзарські”, “Пісні та думи”, “Хатка у балці”* та ін. [5.-С.96-97].

Така інтенсивна й багатопланова робота Міхновського залишала за ним і у другій половині 90-х рр. місце однієї з ключових фігур Братства тарасівців. Його ім'я досить часто (чи не найчастіше, у порівнянні з іншими тарасівцями) згадується в історичних джерелах, зокрема одному з найбільш інформативно насичених – епістолярній спадщині Михайла Коцюбинського, пов'язаній з діяльністю Братства [17.-№5.-С.40; №6.-С.62].

Невідомо точно, коли Братство тарасівців перестало існувати. Називаються різні дати, аж до 1902 р. Більшість авторів сходяться на тому, що після харківських арештів 1893 р. Братство вижило і навіть інтенсифікувало свою діяльність. Проблеми стали проявлятися з середини 90-х років, коли Братство тарасівців опинилося у стані внутрішньої кризи, із якої так і не вийшло. Микола Міхновський із сумом сприймав цей процес. В одному з листів Михайла Коцюбинського за 1896 р. наводиться образна оцінка стану справ у товаристві, висловлена Миколою Міхновським: *“Коли б мене спитано,... в яким стані є наша власна справа, відповів би по щирості: будова потріскалась, крізь великі тріщини шурхає вітер, навіть деякі стовпи захитались, а шашіль, що без упину точить кожну найменшу балку, лякає, що незабаром впаде ціла будівля”* [18.-С.89]. Але без власної організації тарасівці не залишалися ще декілька років. Сергій Наумов схиляється до думки, що братство тарасівців припинило свою діяльність лише у 1898 р. [17.-№6.-С.62].

Однак, у діяльності в Братстві тарасівців самого Міхновського до 1898 р. джерела ніякої кризи не фіксують. Правда, це лише наше припущення. Для остаточного висновку не вистачає конкретних фактів. Робота Братства тарасівців мала добре законспірований характер. За виключенням харківського провалу 1893 р., їм удавалося уникати арештів. Та оборотною стороною цього явища стала майже повна відсутність документів про Миколу Міхновського, як члена Братства тарасівців, у фондах жандармських управлінь. Зате у цих фондах збереглися

матеріали про його участь в інших течіях і організаціях, які існували в Наддніпрянщині у другій половині 90-х років і які постійно попадали у поле зору поліції. За даними її агентів, одна з таких організацій – загальноукраїнське “таємне товариство “Молода Україна” – існувало з весни 1896 р. з центром у Києві. Поліція нарахувала аж 458 членів “товариства”, яке, згідно з її підрахунками, мало свої відділення в 22 містах. Прилуцьке відділення називалося одним з найбільших, а Микола Міхновський і Володимир Шемет характеризувалися як зв’язкові і експедитори вантажів з забороненою літературою з закордону, тобто із Галичини [15.-Ф.274.-Оп.1.-Спр.536.-Арк.5, 24].

Знайомлячись з персональним складом того, що поліція називала товариством “Молода Україна”, дослідники зі здивуванням виявили, що ніякої нової організації в цей час не виникло, а “таємне товариство” – це не що інше, як конгломерат старих українських громад, які, як і раніше, діяли у різних містах України. Так, називаючи, наприклад, імена членів київського відділення “Молодої України”, поліція називає все тих же членів Старої громади [19.-С.19]. У будь-якому випадку, немає жодного свідчення учасників українського руху (як членів громад, так і не пов’язаних з ними організаційно чи ідейно) про їх участь у таємному товаристві, яке мало назву “Молода Україна”.

Що ж дало підставу для поліцейської містифікації – створення цілком віртуального «таємного товариства»? Можливо, такою підставою було поживалення контактів між членами громад, перш за все, київською, що займала особливе місце в українському русі, і периферійними, яке спостерігалось у другій половині 90-х рр. На висновки поліції могла вплинути також помітна політизація поглядів у середовищі громад, гарячі дискусії щодо шляхів майбутнього українського руху і деякі несанкціоновані керівництвом Старих громад акції молоді. Був ще один тривожний, із точки зору поліції, фактор – видатні досягнення української культури цього періоду, зростання інтересу до неї у різних верствах суспільства. Культурний прогрес забезпечували не лише члени українських громад Наддніпрянщини – вони були загальноукраїнським феноменом. Не маючи чіткого уявлення про характер цих процесів, поліція, за звичкою, перебільшувала їх організаційний бік, пустивши в обіг (для внутрішнього користування, бо широкий громадськості ця інформація була недоступна) міф про існування небезпечного для режиму «таємного товариства».

Що ж стосується назви неіснуючої організації, то його “підказали” поліції самі українці. Українське національно-культурне піднесення, що відбувалося по обидва боки Збруча, наддніпрянський публіцист Трохим Зіньківський у 1896 р. охарактеризував поняттям “Молода Україна” [20.-С.81-119]. Ця самоназва, підхоплена й розвинута у працях І. Франка, М. Шаповала (Сліблянського), О. Косач (Пчілки) та інших авторів, підкреслювала ідейно-політичну близькість української генерації 90-х років XIX ст. з національно-визвольними рухами Європи (“Молода Італія”, “Молода Німеччина”, “Молода Бельгія”, “Молода Польща” тощо).

Хронологічно національно-культурний рух “Молода Україна” дослідники датують двома останніми десятиліттями XIX ст., хоча свою історичну назву отримав лише у другій половині 90-х рр. Тамара Гундорова, аналізуючи явище “Молодої України”, зазначає, що саме наприкінці XIX ст. “молодоукраїнство” поширилося на усі важливі сфери суспільного життя – літературно-художню творчість, культуру і освіту, проникло у політику й оформилося як певна цілісність [21.-С.110].

У контексті “Молодої України” (і як один із найважливіших її наслідків) відбувалася кристалізація національної самосвідомості української еліти. Інтелектуальна верхівка відкрито, інколи навіть із викликом, певним епатажем стала демонструвати свою самоідентифікацію з Україною, українською нацією як цілком окремим етноісторичним співнотою. Це яскраво проявилось не лише у поведінці її окремих представників (згадаймо хоча б Лесине самовизначення – Українка), але й у

“Profession de foi молодих українців” та тих документах, що у другій половині 90-х рр. були складені на його основі. “Наука і життя Вкраїнського народу доводить нам, що Україна була, єсть і буде завжди окремою нацією, як і кожна нація, так і вона потребує національної волі для своєї праці і поступу” [22.-С.205], – ці слова “Profession de foi” яскраво віддзеркалюють не лише погляди тарасівців, але і “молодоукраїнську” ідеологію у цілому.

Але ці переконання невеликої групки українських інтелектуалів слід ще було прищепити цілій нації. І нова генерація національної інтелігенції напружено шукала (і пропонувала!) шляхи перетворення величезної етнічної маси українського населення у те, що Іван Франко називав «суцільним культурним організмом, здібним до самостійного культурного й політичного життя» і спроможним увійти на рівних правах з іншими у коло цивілізованих європейських народів. Кожен робив це по-своєму. Леся Українка й Михайло Коцюбинський «європеїзували» українську літературу і, за влучною оцінкою І. Крип'якевича і Д. Дорошенка, «поглибили й поширили самочуття повновартости українця, як громадянина світа» [23.-С.835]. Михайло Драгоманов був українським політичним мислителем європейського масштабу. Він увів українців у коло сучасних йому політичних і соціологічних вчень і прагнув ув'язати майбутнє України у європейський і світовий контекст. Микола Лисенко став для українців тим, ким були для росіян Глінка, для поляків Шопен, для чехів Сметана, для норвежців Гріг – творцем національного напрямку у музиці [24.-С.351]. Самого Івана Франка американський дослідник Клеренс Манінг узагалі назвав «скульптором» новітньої української нації. Михайло Грушевський заклав основи сучасної української історіографії і зробив те, без чого неможливе націотворення – обґрунтував «український міф» на мові тодішньої науки [25.-С.269-270]. Борис Грінченко відредагував 4-томний “Словар української мови”, визнаний класичним. Покликання своєї діяльності в культурній сфері він бачив у тому, щоб “виробилася з української нації одна національно-самосвідома освічена нація”. Саме ці видатні особистості були найяскравішим утіленням “Молодої України”. Усіх їх, за виключенням емігранта М. Драгоманова, Микола Міхновський знав особисто й у 90-ті рр. за різних обставин із ними тісно співпрацював. За цими видатними сподвижниками стояли десятки і сотні їх послідовників і учнів.

Мабуть, під впливом загального піднесення Міхновський задумав досить амбітний проект: книгу під робочою назвою “Русини з початком ХХ століття” – своєрідну енциклопедію, покликану дати огляд українського життя, географії, історії та етнографії України, її економічного, політичного та культурного становища. Ця книга могла стати в один ряд з іншими видатними досягненнями української культури того часу. У листі Б. Грінченку він писав з цього приводу: “Я надумався у купі з прихильними до сеї думки людьми з початком ХХ віку видати книгу, яка б була свідомством існування нашої нації і в 20 главах дала історію культури нашого народу” [5.-С.99]. Разом з тим, Міхновський переслідував ще одну мету – сприяти консолідації молодшої генерації українських патріотів, або, як він писав: створити “достойний пам'ятник того, що дивлячись на раз-у-раз виявлювану усобицю між старими, зросла й зміцніла солідарність молодого покоління” [5.-С.98]. Книгу планувалося видати російською мовою у Петербурзі й українською в Галичині. Микола Міхновський оголосив у буковинській пресі (у газетах “Буковина” і “Руслан”) про цей проект, опублікував його план і закликав спеціалістів Наддніпрянщини і Західної України до співпраці.

Проект Миколи Міхновського викликав жвавий інтерес у середовищі української інтелігенції. Його добре ілюструють листи Миколи Міхновського до Бориса Грінченка та Івана Франка, опубліковані у 1994 р. Сергієм Квітом [5.-С.94-103]. З листів Міхновського відомо, що свою згоду на участь у проекті дали “В.Б.А.” (очевидно, В.Б. Антонович. – Авт.), який зголосився написати “Нарис

антропологічний” (Глава П), а також “*профес.Я...*” (мабуть, відомий економіст проф. М.Й.Яснопольський. – Авт.), що погодився написати главу “Фінанси”[5.-С.99-100]. До Миколи Міхновського приходили листи з пропозиціями про участь у проекті та вдосконаленні плану. Зокрема, в одному з листів із Галичини пропонувалося відмовитися від терміну “*русини*” і вживати поняття “*українці*” [5.-С.99].

З проханням написати IX гл. того видання під назвою “Національний рух” звернувся Міхновський до Івана Франка. Переконаючи його взятися за цю роботу, Микола писав йому у листі від 9 січня 1899 р.: “*Я Вірю і знаю, що ніхто краще за Вас не напише цієї глави, бо тільки автор “Ботокудів”, “З кінцем року” та “Ти, брате, любиш Русь” зуміє показати світлі й темні сторони нашого життя і сказати, що “не пора москалеві й ляхові служити” [–] одно слово, дати таке освітлення нашому руху, яке видавці бажать бачити, а видавці – Ваші ученики й шанувателі*” [5.-С.101]. Мабуть, видавати цю книгу Микола Міхновський планував у видавництві “Вік”, організованому у 1898 р. молодими українськими діячами О. Лотоцьким, С. Єфремовим, Ф. Матушевським, В. Дурдуківським та ін. Міхновський у листі декілька разів пробує переконати Івана Франка “*прийняти на себе IX главу, коли Ви поділяєте нашу думку, що така енциклопедія потрібна*” [5.-С.101].

До виконання проекту Микола Міхновський пробував залучити і Бориса Грінченка, до якого він ставився з великою повагою ще з початку 90-х років, коли відбувалася знаменита дискусія Грінченка з Драгомановим про українську справу. “...Дозволю собі звернутись до Вас особисто, – пише Міхновський до Грінченка, – узяти на себе працю написати XII главу “*Низша народня освіта*”. Ви – спеціаліст в сьому питанню і напишете саме з того погляду, на сю річ, який мені так симпатичний”. Міхновський навіть дає план цієї глави, що передбачав, окрім усього іншого, характеристику стану освіти в Галичині, Буковині й Карпатській Україні. При цьому, щоб не образити Грінченка, Міхновський застеріг: “*Подав я її тільки на те, щоб виявити свою ідею – єдність інтересів цілого народу*” [5.-С.99]. Борис Грінченко відмовився від участі у проекті, мотивуючи своєю зайнятістю на літературній роботі, але Міхновський в черговому листі знову й знову прагне переконати його змінити своє попереднє рішення: “...Хіба то моя особиста справа. Адже все, що ви робите, як і те, що ми маємо робити, усе те наше” [5.-С.99].

Про підготовку енциклопедії добре знав і Михайло Грушевський. Про це свідчить, зокрема, лист Мирона Кордуби – галицького історика, етнографа і мовознавця до свого вчителя М. Грушевського, який на той час працював у Львові: “*Нині, – пише М. Кордуба, – є зазив Міхновського до видання руської sur qenesis енциклопедії. Чи знаєте Ви цього добродія, чи до діла сего забралися хороші сили і чи є вигляд на успіх. Коли є, то мені хотілось би взяти в тім участь і написати новітню історію Галичини*” [26.-С.181].

Серед можливих спілників Міхновського у справі видання книги Сергій Квіт називає також Осипа Маковея, галицького письменника, із яким Микола підтримував дружні зв’язки [5.-С.104].

Однак, нам залишається невідомим, що порадив М. Грушевський М. Кордубі, яким було остаточне рішення Грінченка і Кордуби щодо участі у проекті. Не знайдені також матеріали, чи погодився писати для енциклопедії Іван Франко. Микола Міхновський скаржився Борису Грінченку, що “*справа просувається “по-хахлацки”, ... гірше, ніж хотілось би, та в тім не наша вина*”. При цьому, він зазначав, що “*за кордоном наче простіший люди, бо тутейші навіть на мої запитання листами не схотіли (чи повірете) відповідати*” [5.-С.99]. Узагалі, не до кінця ясно, чому проект Миколи Міхновського, незважаючи на велику організаторську роботу ініціатора і надзвичайно продуктивний характер самої ідеї, не був реалізований. На наш погляд,

склався комплекс причин, серед яких головною виявився раптовий переїзд у 1899 р. Миколи Міхновського з Києва до Харкова.

У цілому, ідея проекту Міхновського “Русини з початком XX ст.” органічно вписувалася у “молодоукраїнський рух”, логічно відповідаючи його історичному покликанню, яке полягало в обґрунтуванні необхідності формування модерної української нації і конкретній участі національної еліти у реалізації цього завдання. Це було завдання великої історичної ваги. Враховуючи досвід інших європейських країн, які у свій час пережили “молодий” національний рух як засіб виходу з національної залежності, культурної вторинності й провінціалізму, можна говорити, що форма подібної інтенсифікації національного розвитку становить явище загальноєвропейського типу [21.-С.109-112].

Але, на відміну від європейських аналогів, “Молода Україна” не була оформлена організаційно і не висунула свого загальнонаціонального політичного лідера, здатного надати цьому руху чітких організаційних форм. Не мав цей рух і чіткої політичної програми, ясного бачення майбутнього України. Однак, поліція, яка була обізнана з історією визвольних рухів народів Європи з тривогою чекала появи українських феніїв і карбонаріїв, місцевих Джузеппе й Гарібальді.

Але що ж, все-таки, було насправді? Чому поліція на усіх рівнях декілька років підряд уперто характеризувала “Молоду Україну” саме як організацію (“таємне товариство”) з антиурядовими, сепаратистськими намірами, зокрема, прагненням добитися автономії України. А в одному аналітичному документі департаменту поліції МВС, адресованому генерал-губернатору Київському, Подільському і Волинському, навіть зазначається, що “Молода Україна” поставила перед собою мету “відновлення політичної незалежності Малоросії шляхом відокремлення від Російської держави” [15.-Ф.442.-Оп.850.-Спр.47.-Арк.1]. Повірити у ці поліцейські висновки важко. Неможливо навіть уявити собі статечних і обережних керівників старих українських громад, які б виступили у 90-ті роки з радикальними планами зміни політичного устрою царської Росії. Але, з іншого боку, важко припустити, що вся представлена в документах інформація про “Молоду Україну” є свідомою поліцейською фальсифікацією, чи фантазією недостатньо сумлінних інформаторів. На наш погляд, “диму без вогню” не було й у цьому випадку. Напевне, питання про автономістську чи самостійницьку перспективу України досить жваво обговорювалося у тому середовищі, яке поліція називала “Молодою Україною”. При цьому, все рішуче і радикальне, що приписувалося поліцією “Молодій Україні” у цілому, насправді стосувалося діяльності лише членів Братства тарасівців, або зв’язаних із ним молодіжних груп. Як і раніше, вони були достатньо широко представлені у Старих громадах, хоча керівна роль у них залишалася за старшим поколінням. Молодь, у тому числі й тарасівці, не визначали характер діяльності Старих громад, а відігравали в них підпорядковану роль, виконуючи розпорядження старших. Але можна припустити, що вони при цьому могли діяти за власною ініціативою і, всупереч настроям керівників Старих громад, поширювали свої власні ідеї, у т.ч. ідеї української незалежності. Напевно, ця обставина наштовхувала недостатньо обізнану поліцію на висновки про самостійницький характер руху “Молода Україна”.

Яке місце у цих процесах належало Миколі Міхновському?

У дописах інформатора Київського губернського жандармського управління, який декілька років досить детально інформував начальника КГЖУ генерала Новицького про діяльність Старої київської громади (в інтерпретації агента – “Молодої України”), постійно зустрічається прізвище Миколи Міхновського. Так, у документах за 1896 р. на підставі цих дописів жандармський чиновник робить висновок, що Микола Міхновський тісно зв’язаний з товариством “Молода Україна”. Як активний член і зв’язковий цього товариства, у грудні 1897 р. він їздив до Львова,

де, за свідченням поліції, установив «близькі відносини з галицькими представниками українофільської партії, ...закупив значну кількість заборонених видань малоросійською мовою, у тому числі твори Драгоманова та Франка, з якими повернувся до Росії» [15.-Ф.274.-Оп.1.-Спр.536.-Арк.17].

Інформація про “таємне товариство” систематично надсилалася у столицю, в особливий відділ департаменту поліції. У фонді особливого відділу за 1898 р. збереглася спеціальна довідка про присяжного повірника з Києва Миколи Міхновського, який за завданням “Молодої України” відвідав Львів, зустрічався там з Михайлом Грушевським і привіз із Галичини заборонену в Росії літературу [6.-Ф.102.-Оп.1898.-Спр.150.-Арк.6]. Можливо, мова йде про одну й ту ж поїздку, хоча у петербурзькому документі появилася конкретна особа, із якою мав зустріч Міхновський і про яку не згадувалося у київському – історик і політичний діяч Михайло Грушевський, що з 1894 р. працював у Львівському університеті.

Про зміст розмов Миколи Міхновського з Михайлом Грушевським у жандармських документах, як і у споминах М.С. Грушевського, датованих 1924 р., не говориться нічого. Але є підстави припустити, що теми могли бути найрізноманітнішими. На таку думку наштовхують два листи Миколи Міхновського до Михайла Грушевського від 6 березня і 10 вересня 1897 р., знайдені нами у фонді Грушевських, який зберігається у ЦДІА України (м. Київ). У першому листі мова йде про умови пересилання поштою друкованої продукції, а у другому Микола Міхновський просить Михайла Грушевського порекомендувати керівництву Львівського університету свого товариша-наддніпрянца на вакантну посаду завідувача однієї з правничих кафедр [16.-Ф.1235.-Оп.1.-Спр.642.-Арк.1 зв., 2]. Ці листи свідчать, що, принаймні, у другій половині 90-х рр. Грушевський був досить доступним для спілкування з Міхновським і що стосунки між ними були досить тісні. Однак, при всьому цьому, можна з більшою чи меншою мірою впевненості стверджувати, що співбесідники не знаходили спільної мови у головному для Міхновського політичному питанні – про майбутній статус України. Після свого прибуття до Львова у 1894 р. Михайло Грушевський чинив опір виходу книги галицького радикала Юліана Бачинського «Україна irredenta», що її автор був прихильником незалежності України і проводив у цій книзі самостійницьку лінію [27.-С.167]. Важко припустити, що після цього він порозумівся з Міхновським по цьому питанню. Грушевський тоді був переконаним федералістом і питання про самостійницьку перспективу України вважав абсурдним. Він навіть запропонував своєму учню Мирону Кордубі написати для “Записок НТШ” рецензію на книжку Ю.Бачинського. Характерно, що учень висловив сумнів у необхідності друкування рецензії на цю книгу у виданні НТШ [26.-С.181].

Важко згодитися також із тим, що у Львові Микола Міхновський зустрічався лише з Грушевським. Цілком можливо, що там він мав зустрічі також з іншими українськими діячами краю, адже у наведеному вище тексті жандармського документа вказується на близькі відносини Міхновського не з однією особою, а з “галицькими представниками українофільської партії”.

Вище говорилося про відвідини у серпні 1901 р. Миколою Міхновським у товаристві з Іваном Франком та іншими відомими діячами краю Лесі Українки в Карпатах. З дуже високою мірою ймовірності можна припустити, що це не перша зустріч Міхновського з Іваном Франком. У всякому випадку, у цитованому вище листі від 9 січня 1899 р. Микола Міхновський звертається до Івана Франка, як до свого доброго знайомого [5.-С.101]. Цей лист – один з 5 листів Міхновського до Франка, знайдених і опублікованих у 1994 р. Сергієм Квітом. Характерно, що три з п'яти листів датуються київським періодом життя Міхновського. Про досить тісні, за словами Сергія Квіта, навіть “приватні стосунки” Міхновського і Франка свідчить візитна картка, яку мав вручити Івану Яковичу Віталій Боровик.

Текст картки відтворений нижче [5.-С.92,103].

Р.П. Д-ій Іван Франко

Д-ій Виталь Боровик бажає з Вами познайомитись.

Кастелівка Улиця Крижова ч 12*

(зв)

Микола Міхновський

Nikolas Mikhnovsky

Помічник адвоката присяжного

Мабуть, немає підстав сумніватися у тому, що Віталія Боровика, одного із засновників Братства тарасівців, якого Іван Франко міг знати лише по розповідях, він міг прийняти лише по рекомендації людини, яку дуже добре знав і якій довіряв. Цією людиною був Микола Міхновський.

Цілком можливо також, що серед тих, з ким зустрічався Микола Міхновський у Галичині, був і Юліан Бачинський та інші галицькі самостійники. У всякому випадку, підстав для зустрічі з ним було не менше, ніж із Михайлом Грушевським. Але це лише гіпотеза. Достеменно відомо, що до Львова (як, до речі, і до Чернівців) Міхновський приїжджав неодноразово з радістю, а спілкувався він не лише з політиками, а і письменниками, діячами української культури.

Щільну завісу над цими контактами відкривають три листи Миколи Міхновського до Осипа Маковея, який у 1895-1897 рр. був редактором чернівецької “Буковини”. Листи датовані 1897-1898 рр. [28]. Їх опублікував у 1937 р. галицький письменник і громадський діяч Франц Коковський у львівському часописі “Назустріч”, а Сергій Квіт дав у 1994 р. їх передрук [5.-С.91-101]. У першому листі, відісланому з Києва 15 грудня 1897 р., Микола Міхновський писав: “...Я з розкішним усміхом споминаю чудовий Львів і любих русинів, що так ласкаво, так щиро вітали мене у Львові. Між ними Ви. Ті спомини лишать мене на ціле життя”. У цьому ж таки листі Міхновський просить О. Маковея передати Михайлу Павлику у Львів, що справа, яка стосується Павлика, “на днях закінчиться ... у той, чи інший бік – тепер уже йдуть підготовляючі роботи (бо навіть у таких справах доводиться політикувати)”. Нам невідомо, про яку справу йшла мова. Важливий сам тон листа, який характеризує відносини між Міхновським та Маковеєм і Павликом – досить теплі й щирі.

Ці відносини передбачали тривалі розмови і дискусії, в яких співрозмовники не могли обійти надзвичайно популярне тоді в громадсько-політичних колах Галичини й Наддніпрянщини питання про майбутнє України. Зокрема, Михайло Павлик, який у свій час разом з Іваном Франком був засновником Української радикальної партії, у ці роки переживав складний процес переходу на самостійницькі позиції, а Микола Міхновський шукав у Галичині додаткових підстав для утвердження на цих позиціях. Обоє цікавило питання про ставлення до російських соціалістів. Здається, тут не було розбіжностей. Павлик ще у 1886 р. у листі до Драгоманова передрікав: “Я певнісінький, що в Росії скінчиться на тім, що “російські революціонери” стануть стовпами реакції *staqtus quo* на другий день після революції” [29.-С.79].

У другому листі Міхновський дякує Маковея, що той турбується про пересилку йому часопису “Буковина” і цікавиться сімейним станом і джерелами існування письменниці Ольги Кобилянської: “Чи заміжня, чи ні? Коли має, крім професії письменниці – ще якусь – то яку саме?” [5.-С.100]. Третій лист Міхновського наводимо повністю з дотриманням особливостей тексту [5.-С.101].

Київ

Шановний добродію!

Вчиніть ласку, пришліть мені “Царівну” Кобилянської й вашу “Одирму” на ту адресу, на яку йде “Буковина”. Більше нічого не додавайте, Попереду, коли Ваша ласка, зараз, пришліть “Царівну”. Посилаю два карбованці.

Шанує Вас Микола Міхновський.

Читав Ваш військовий фейлетон, а позаяк сам кінчу небавно військову службу, то передумавсь за Вами списати вражіння свого життя. Чи гаразд би було друкувати більшу річ з такого власне огидливого побуту?

Міхновський

Ці листи свідчать про досить тісні і плідні зв'язки Миколи Міхновського із західноукраїнською культурною елітою і характеризують його як високоінтелектуальну людину, що цікавиться новітніми тенденціями літературно-мистецького життя: “Царівна” Ольги Кобилянської тоді була сприйнята критикою як яскравий прояв модерністських, неоромантичних впливів в українській літературі. Мабуть, цей інтерес був відгомом ідейних пошуків самого Міхновського, якому було органічно притаманне несприйняття пануючого тоді серед української інтелігенції позитивістського світосприйняття (недосконалість і обмеженість якого для нього особливо яскраво втілювалася у марксизмі) і який прагнув у своїх ідейно-політичних пошуках опертися на надійніші, сучасніші філософські орієнтири.

Разом із тим, Міхновський у цих листах постає також як людина, не позбавлена літературних амбіцій. З цитованого вище листа О. Маковею видно, що він пробував свої сили у прозі. Правда, втілити в життя свої плани Міхновському не вдалося: зокрема, не був реалізований його задум написати про службу у царській армії, як не мали успіху всі інші його спроби заявити про себе в художній прозі. Здається, поступово Міхновський усвідомив, що художня література – це не найголовніше його покликання. У травні 1899 р. у листі до Грінченка він із гіркотою визнав: *“Не дивлячись на всі мої силкування, ніяк не можу зліпити до купи двох слів. Ви розумієте, що я говорю про мої безрезультатні стремління бути письменником: уперто не хочать мене друкувати! Гаразд, хоч російська цензура виручає і я можу казати з таємничим виглядом, що... знята... заборона українського слова... революційний зміст... переслідування ворогів”* [5.-С.95].

Але літературу Міхновський не полишив. Свої можливості він пробує реалізувати і в поезії. Зокрема, його перу належить збірка віршів різних років під назвою “Лірика”, видана 1912 р. у Києві. У цій збірці, між іншим, зазначається, що до друку готується “Збірник загадок у віршах” і “Гуморески” того ж автора [5.-С.91].

Однак, спеціалісти не вважають, що Микола Міхновський був поетичним талантом. Його вірші не відрізняються поетичною довершеністю. В них знаходять інтонаційні наслідування з Тараса Шевченка і прямі запозичення з Лесі Українки. Але, разом із тим, його творам властива експресія, темперамент і напружена енергетичність [5.-С.91]. Для прикладу можна навести уривок із вірша Миколи Міхновського “Лягає ніч на чорну браму”.

*Лягає ніч на чорну браму,
Зоря тікає у пільму,
Десь грім далеко в полі вдарив,
Сховай, забудь свою нудьгу!*

*Фортуна нам цей час послала.
Гидкі кайдани швидше рви,
Он блискавиця внов засяла:
У степ удумчивий біжим.*

Поетичні спроби Миколи Міхновського характеризують, перш за все, склад його натури – експресивної, темпераментної, наповненої пасіонарною енергетикою. Але, разом із тим, вони віддзеркалюють і його оточення. Обертаючись весь час у середовищі української літературно-художньої еліти, Микола Міхновський був просто приречений на спроби самореалізації у сфері художньої творчості.

Такою висвітлюється постать Миколи Міхновського через призму його багатогранної громадсько-політичної діяльності і зв'язків з українськими діячами Наддніпрянщини й Галичини. Характерно, що поліція, не знаючи усіх деталей, у цілому, вірно оцінювала місце Міхновського в національному русі. Зазначений вище документ особливого відділу департаменту поліції цікавий також тим, що у ньому наводиться його поліцейська характеристика як “крайнього за переконаннями своїми українофіла й притому з грубими і вкрай несимпатичними прийомами і формами, й напрямком безумовно антиурядовим” [6.-Ф.102.-Оп.1898.-Спр.150.-Арк.7-7 зв.]. На жаль, що конкретно малося на увазі, у документі не вказується. Однак, і без деталізації ясно, що все небезпечне, що приписувалося “Молодій Україні”, у діяльності Міхновського проявлялося особливо яскраво. У всякому випадку, мало хто з тодішніх українських діячів був удостоєний “честі” так охарактеризуватися.

З подібною репутацією Міхновський був приречений на постійну й прискіпливу “увагу” поліції. Але репресій з її боку йому вдавалося уникати. Це ще одна загадка Миколи Міхновського. Не виключено, що йому допомагало знання законодавства і особисті зв'язки в правоохоронних органах. Найближчий товариш Миколи Володимир Шемет постійно вступав у конфлікти з владою і, врешті-решт, за участь у студентських заворушеннях 1899 р. попав під поліцейський нагляд, був виключений з університету і висланий у маєток батька під Лубнами [6.-Ф.102.-Оп.1898.-Спр.150.-Арк.105-105 зв.].

Мабуть, на підставі фактів про діяльність таких осіб, як Микола Міхновський і Володимир Шемет поліція зробила висновок і про існування “таємного товариства”, і про його самостійницький характер. Але, на наш погляд, матеріали про участь Миколи Міхновського у “Молодій Україні” слід розглядати не ізольовано, а у контексті його добре законспірованої діяльності у Братстві тарасівців. До такої тактики по відношенню до Старих громад тарасівці зверталися постійно. Про неї, зокрема, писав один з засновників Братства тарасівців Іван Липа: “І Громада не тільки не знала, а й не відчувала, що існує в ній якась організація, що все живить, про все міркує, що дає напрямок, почин, а разом усе те виходить ніби із самої Громади” [30.-С.267]. У такій інтерпретації суперечності та запитання, пов'язані з розбіжностями в документах поліції й споминами учасників подій щодо діяльності Миколи Міхновського зникають і все стає на свої місця.

Поки поліція полювала за фантомом “Молодої України”, український рух зробив один цілком реальний крок до сходження на вищий щабель: була створена Всеукраїнська загальна організація – конфедеративне об'єднання громад і гуртків у межах усієї України. Ініціаторами об'єднання стали ветерани громадівського руху Олександр Кониський і Володимир Антонович, які у такий спосіб пробували зберегти контроль над молоддю і відповісти на виклик часу, зокрема, на консолідацію російської соціалістичної опозиції, з одного боку, і на формування українських політичних партій у Галичині, з іншого. Обидва вийшли зі складу старої київської громади і поринули у вир організаторської роботи, об'їздивши майже всю Україну. Установчий з'їзд організації відбувся у вересні 1897 р. у Києві. Ініціаторами об'єднання були старогромадівці, хоча Стара київська громада бойкотувала з'їзд і до складу об'єднання увійшла лише у 1901 р.

Важливу роль у Всеукраїнській організації відігравала молодь. Зокрема, три члени Братства тарасівців – Є. Тимченко, М. Кононенко, О. Черняхівський – увійшли

у Раду організації. М. Кононенко на той час виконував функції головного координатора Братства, а Є. Тимченка називають його попередником. За свідченням Євгена Чикаленка, до складу організації корпоративно увійшов гурток тарасівців, що складався з “молодших, виразно націоналістичних українців, розкиданих по всій Україні”. Серед тарасівців, що стали членами Всеукраїнської організації, Чикаленко називає і Миколу Міхновського, який, як про це говорилося вище, контролював поширення літератури, у тому числі нелегальної. Щодо власне Братства тарасівців, то Чикаленко уточнює: “...гурток той скоро розсипався і перестав існувати” [31.-С.242,316]. Мабуть, участь у створенні Всеукраїнської організації була останньою значною акцією Міхновського, як члена Братства тарасівців. Але до керівних органів організації він не попав. Причиною були його політичні погляди, із якими “генерали” громадського руху не були згодні, а також міжособистісні конфлікти, що розгорілися у 1898 р. серед членів Братства.

Поліція не завжди встигала за стрімкими змінами в українському національному русі, й частина її матеріалів, що характеризують діяльність Всеукраїнської організації, фігурує як довідки про “Молоду Україну”. Зокрема, в матеріалах особливого відділу департаменту поліції, які датуються останніми роками ХІХ ст., зазначається, що Микола Міхновський, Володимир Шемет та Іван Стешенко одержали від керівників “Молодої України” частину членських внесків для поїздки в Галичину, де планувалися закупки нелегальної літератури [6.-Ф.102.-Оп.1898.-Спр.150.-Арк.61].

Для нас немає істотної відмінності у тому, із якою організацією, течією чи рухом пов’язувала поліція ту чи іншу акцію Миколи Міхновського. Важливий характер цих акцій – як правило, досить відповідальних і ризикованих, на які громаді старшого покоління йти не наважувалися: нелегальна література й зв’язки з Галичиною відносилися до найважливіших факторів українського руху на Наддніпрянщині. В умовах політичної несвободи повноцінна нелегальна робота без використання закордонних можливостей майже неможлива. Ще у “Profession de foi молодих українців” ставилося завдання створення в Галичині бази для розгортання ефективної національної роботи в російських губерніях України: “Бажаючи поставити свою справу незалежно від російських обставин, ми осередок нашої культурно-політичної справи переносимо в Галичину й користуємося з Австрійської конституції” [22.-С.23]. Микола Міхновський був серед тих, хто особливо активно працював над реалізацією цього завдання.

Але його діяльність у Всеукраїнській організації не обмежувалася нелегальними поїздками й роллю експедитора. До 1898 р. відноситься “Відозва з питання про заснування українського університету”. Ця відозва, за версією поліції, є “справою галичан і “Молодої України”. Конкретизуючи цю версію, жандармські чиновники називали і конкретні імена. Зокрема, у їх документах є вказівки на те, що цей документ підготували Борис Грінченко й Микола Міхновський. Що ж стосується галицьких діячів, то їх прізвищ поліція не наводила. Нам невідомо, чи ця відозва була акцією, спланованою керівництвом Всеукраїнської організації, чи вона стала результатом особистої ініціативи Міхновського і Грінченка. Автори відозви черговий раз висловили переконання української інтелігенції, що шлях відродження України полягає у поширенні в народі *“національно-демократичної й національно-прогресивної освіти”*. Саме з цією метою пропонувалося організувати в Галичині український університет: *“Освіта могутня сила, сила моральна і політико-економічна”* [6.-Ф.102.-Оп.1899.-Спр.150.-Арк.32, 38, 40; Спр.701.-Арк.1]. Ця відозва поширювалася у різних містах Наддніпрянщини і Західної України, у Москві і Петербурзі.

Проект створення українського університету відноситься до значних акцій свого часу, пов’язаних з діяльністю Миколи Міхновського. Причому, ця акція не

обмежувалася самим зверненням. Були конкретні акції по підготовці цього університету, в яких активну участь брав не лише Микола Міхновський і Борис Грінченко, а й інші члени Всеукраїнської організації. Про це, зокрема, свідчить згаданий вище лист Миколи Міхновського до Михайла Грушевського від 10 вересня 1897 р. У цьому листі Міхновський, серед іншого, просив професора повідомити про умови зайняття вакантних посад чотирьох правничих кафедр Львівського університету і проінформував його, що поскільки *“в нас тепер саме розробляється проект заснування цілого університету у Львові і вишування средств для нього, то Вам буде ясно, через що ми хочемо знати про ці 4 кафедри як найподрібно...”* [16.-Ф.1235.-Оп.1.-Спр.642.-Арк.2 зв.]. І хоча план організації в Галичині українського університету не був реалізований, наміри ініціаторів набули великого розголосу і сприяли активізації українського руху по обидва береги Збруча.

Однак, самого Міхновського, котрий мав багатий досвід роботи у такій відносно структурованій організації, якою було Братство тарасівців, не могла задовольнити переважно просвітницька орієнтація діяльності Всеукраїнської організації, навіть якщо вона і включала плани таких масштабів, як створення українського університету. Микола Міхновський був добре знайомий з розвитком політичних подій у Галичині, досвідом роботи галицьких політиків і з висоти власного досвіду не міг не критикувати Всеукраїнську організацію. Її справді було за що критикувати. Цей запізнілий витвір наддніпрянських громадівців був далекий від європейської партії. Його члени не були об'єднані спільністю політичних поглядів, не мали чітких обов'язків, рішення керівної Ради носили дорадчий характер, громади існували відособлено одна від одної, а молодь продовжувала шукати власні шляхи.

Симпатії Міхновського залишалися на боці студентського середовища, в якому відбувалися процеси політизації й пошуку європейських форм боротьби за національні права власного народу. У 1898 і 1899 рр. відбулися загальноукраїнські (з участю представників Наддніпрянщини і Західної України) студентські з'їзди, на яких активно обговорювалася можливість утворення політичної партії у підросійській Україні [32.-С.104-105]. Усі документи з'їздів були складені на основі *“Profession de foi молодих українців”*. У проведенні з'їздів активна участь належала членам студентських громад Дмитру Антоновичу, Михайлу Русову, Володимирі Доманицькому та ін., яких Микола Міхновський добре знав [12.-С.50]. Не виключено, що справа студентських з'їздів була зв'язана, крім всього іншого, з ініціативою Братства тарасівців, у тому числі й Миколи Міхновського.

Але на час другого студентського з'їзду Міхновського вже не було у Києві. На початку 1899 р. у житті Миколи Міхновського почався новий етап. У січні (а за іншими даними – у лютому) він залишив Київ і надовго переселився до Харкова. Побутує версія, що це сталося внаслідок любовного роману 25-літнього Міхновського з дружиною власника адвокатської контори Фурмана, у якій він працював. Ця подія залишилася у пам'яті сучасників, хоча час стер усі подробиці. Олександр Лотоцький описав цю подію з 34-річної дистанції досить скупко: *“Через романічну історію (одбив жінку у свого патрона-адвоката) М.І. Міхновський мусив залишити Київ та перенісся на життя до Харкова”* [14.-Ч.2.-С.213]. У подібній редакції ця версія повторювалася іншими авторами. Зокрема, Ганна Берло, яка пам'ятала Миколу Міхновського ще по участі у роботі Старої київської громади і трохи детальніше знала цю історію, у своїх споминах, опублікованих 1928 р., писала: *“М. Міхновський завів роман із жінкою свого патрона, підмовив її покинути чоловіка і повіз її до своїх батьків на село. Після багатства й розкоші довелося їй потрапити у бідне сільське оточення”*. До такої різкої зміни міська панночка виявилася не готовою. У відносинах молодих людей почалася криза, яка, за версією Г. Берло, була спричинена також *“нестриманістю”* Миколи, якого вона характеризувала як людину *“грубу і невиховану”* [33.-С.95].

Подібну оцінку Миколи Міхновського можна знайти й в інших мемуаристів. Але нітрохи не менше і таких авторів, де особистість Міхновського характеризується зовсім інакше – у виключно позитивних тонах. Зрештою, роблять висновки дослідники, що вивчали це питання спеціально, справа більше не у самому Міхновському, а в авторах, що писали про нього [34.-С.68; 35.-С.215]. Кожен з них оцінював його особистість через призму своїх політичних поглядів, особистих симпатій і антипатій, рідко виходячи за їх рамки.

Так, аналізуючи феномен того, що називають “цивільною відвагою”, Олена Теліга у статті “Партачі життя” називає Миколу Міхновського поряд з Оленою Пчілкою і Лесею Українкою – взірцями такої відваги. “Але майже кожен їхній найдрібніший вчинок відразу ж викликав настороженість або й бурю ворожнечі, не лише з боку партачів життя, а і з боку діяльних та лагідних земляків” [36.-С.93], – зазначає поетка. Може, саме так було і з оцінкою поведінки Миколи Міхновського у зазначеному випадку. В усякому разі, можна навести приклад його стосунків із Катериною Серебряковою – майбутньою дружиною Дмитра Антоновича, який висвітлює Миколу в іншому вигляді. Деякий час Катерина була об’єктом залицянь Миколи. “Мої товариші, – згадувала пізніше вона, – занепокоїлися цим моїм знайомством і почали попереджувати, щоб я була обережна, бо він дуже любить жінок, розказували різні любовні пригоди й романи, що ніби то він відбив жінку одного чоловіка, а потім її кинув. Відповідала я їм на те, що за попередження дякую, але він завжди так чемно і по-рицарськи поводить, що я абсолютно нічого не можу йому закинути” [37.-С.5].

Якщо повернутися до історії з дружиною патрона, то варто вказати ще на одну причину розриву відносин між нею і Миколою. Це позиція батьків. Спроба сина у такий незвичний спосіб улаштувати особисте життя не викликала радості у Івана Івановича Міхновського, парафіяльного священика, для якого дотримання церковних канонів було більшим, ніж просто службовий обов’язок.

Судячи зі всього, у цій складній ситуації у Миколи не вистачило такту й сили волі, щоб переконати молоду жінку і своїх батьків прийняти реалії життя. Жінка залишила Миколу. Але, як пізніше писав Міхновський, “біда ніколи не йде сама”. Саме у цей час (а може й у зв’язку з романом) у Міхновського почалися серйозні неприємності у суді. Посипалися скарги й звинувачення. Міхновський став об’єктом пересудів і пліток. Багато з тих, із ким він підтримував дружні, чи партнерські стосунки, співпрацював на громадській роботі, раптом відвернулися від нього. Міхновському довелося документально доводити свою правоту суддям. Додатково він зробив це і в Петербурзі, куди їздив спеціально. Але інсинуації, у тому числі колишніх учителів (наприклад, О. Кониського і М. Старицького) і навіть друзів, не припинилися. А Євген Тимченко, якого деякі автори називають тодішнім керівником Братства тарасівців, у розпаленій свідомості Миколи Міхновського взагалі перетворився у живе втілення всіх його негараздів. “Вони почали на мене гавкати саме тоді, – писав Міхновський у листі до Грінченка, – коли побачили, що мені не легко під вагою і особистого нещастя і неприємностей у суді. Гавкали тим дужче, що мислили ніби я зовсім гину – під вагою обставин. І вони оті Тимченки то що ... отруїли мені життя” [5.-С.98, 99].

Особиста життєва драма, неприємності на роботі, громадська ізоляція після багатьох років бурхливої діяльності викликали у Миколи Міхновського глибоку внутрішню кризу. Цей його стан добре ілюструють листи Миколи до Бориса Грінченка, якого він глибоко поважав і кому безмежно довіряв. “Доля трохи собі покепкувала з мене: вона дала мені пити з келиха життя і коли я зробив перший ковток, вона відхилила келих і ... я зробився нещасливим: не можу собі знайти нігде місця і блукаю, наче несамовитий” [5.-С.98], – писав Міхновський у одному з цих листів. Він змушений був кинути службу і на деякий час поїхав у рідну Турівку. В

іншому листі Грінченку, написаному з села, Міхновський писав: *“...Нещастє, заздрісне нещастє задавило мою долю, моє щастя, що цвіло пишином, як здавалось, цвітом. І було то несподівано, може через те тим більш уразливо, тим більш гірко! Був я, як той молодий дубок, що не знав бурь, ніколи не схилявся, ні перед ким не корився... І був соняшний день – пишний. Літній, чарівний, і купав своє верховіття дубок у соняшнім сяйві, з молодечим запалом віддаючись тому розкішному листю, що бризало аж із неба й землі, із воздуха й сонця... Потім відразу налетів вітер, земний, рвачкий, гряд страшний... пошарпало листя й зірвало вершечок.*

Вже смерть, чи буде життя?

Хто відповість?” [5.-С.97].

Немає підстав не вірити у відвертість Миколи Міхновського і його щирість. У цих словах віддзеркалювався відчай, масштаби якого йому здавалися безмежними. Можливо, це була “зарубка” на все життя. Спроби Міхновського у подальшому створити сім’ю не мали успіху. До кінця свого життя він залишався самотнім.

Ця історія, особливо плітки, якими вона обростала, не додала авторитету молодому юристу, поставила під сумнів його ділову й громадянську репутацію. Але чи було це єдиною причиною його виїзду з Києва? На наш погляд, причини переїзду Міхновського до Харкова потребують істотного уточнення. В усякому випадку, наприкінці 1898 р., у розпал скандалу, він ще не визначився: *“...Я ще вагаюся чи зоставатися у Києві, чи ні?” [5.-С.98].* Не розвиваючи далі тему особистого життя Миколи Міхновського у Києві, зазначимо, що він мав і інші, досить вагомі, підстави для зміни місця свого постійного проживання.

У другій половині 90-х рр. Київ став поступово втрачати роль ініціативного центру українського національного руху. Це було тимчасове явище, викликане конкретними особливостями останнього десятиліття ХІХ ст. У Києві зосередилися найавторитетніші українофіли старшого покоління, у тому числі П. Житецький, В. Антонович, О. Кониський, В.П. Науменко, М.П. Старицький. У свій час вони зробили значний внесок у розвиток національного руху, але наприкінці ХІХ ст. їх погляди перетворилися в історичний анахронізм. Однак, вони уперто стояли на своєму, всіляко стримуючи прагнення молоді до активної політичної діяльності, орієнтуючи її виключно на культурництво. Наприклад, О. Кониський дуже різко виступав проти Драгоманова, Франка, проти галицької радикальної партії, вважаючи, що вона вносить розбрат у ряди українців. Взагалі, він був дуже різкий у висловлюваннях і тому не попав навіть до керівного ядра Всеукраїнської організації, до створення якої доклав багато зусиль. Мабуть, не був випадковим і його гострий конфлікт із Міхновським, який на початку 90-х рр. був у молодіжному оточенні Кониського, а також з іншими тарасівцями.

Такої самої думки щодо об’єднання українців у політичні партії, зазначає Є. Чикаленко, *“держався П. Житецький та й багато старших українців” [31.-С.242].* Сам Чикаленко дуже співчував Русько-українській радикальній партії і, як він пише у *“Спогадах”*, *“намірам нашої молоді заснувати українську революційну партію”*. Але його опонент П. Житецький не згоджувався «і до самої смерті був тої думки, що український рух, чи як він казав – “українофільський”, повинен бути тільки культурний” [31.-С.243]. По-суті, це було значно більше, ніж конфлікт молодшого й старшого поколінь. Це було зіткнення двох типів етнокультурної ідентичності. П. Житецький обстоював ще досить поширену серед української інтелігенції того часу ідею вищої “руської” єдності, яка, як про це писав у некролозі, присвяченому пам’яті П. Житецького М. Грушевський, начебто, об’єднує “свобідний і незв’язаний розвій обох народностей – великоруської й малоруської”. Разом із Житецьким, за оцінкою М. Грушевського, цю ідею, “поділяло тоді і пізніше багато визначних діячів українського відродження в Росії” [21.-С.110-111].

Конфлікти в українському середовищі Наддніпрянщини посилювалися особистими амбіціями окремих лідерів, їх взаємною неприязню, яка накопичувалася роками. Ці почуття виплескувалися на сторінки преси, особливо галицької й буковинської, де наддніпрянці досить часто друкувалися під псевдонімами. Микола Міхновський був у курсі цих конфліктів і прагнув, по можливості, обстоювати позиції рішучіших і послідовніших представників національного руху, використовуючи свої зв'язки в західноукраїнських газетах і журналах. Про це, зокрема, свідчать його листи до Бориса Грінченка, в одному з яких він проінформував свого адресата: *“Вам, яко жертві ненависті до нашої критики, посилаю от-сі дві вибірки з “Буковини” але прохаю, по перечитанню повернути їх мені обов’язково. Потім нікому не казати, що се я прислав Вам, бо там лютують не знаючи хто написав ті “Замітки”. Коли б Ви в оборону прав критики уважали потрібним написати де-що, чи не були-б Ви такі ласкаві друкувати теж під якимсь новим псевдонімом? Але не під старим. В усякім разі се дуже цікава нагода, щоб її пропускати. Де-хто вже пише!”* [5.-С.94-95]. В іншому листі, датованому 1 липня 1897 р., Міхновський пробує захистити Б. Грінченка від нападок О. Кониського, який назвав письменника (по псевдоніму) “ненависним Чернігівцем” [5.-С.96].

Усе це створило у Києві наприкінці XIX ст. складну морально-психологічну атмосферу, про яку Микола Міхновський у листі до Бориса Грінченка писав: *“Ах! Коли б ви знали яка тут брудота у сім чудовім граді Київі. Інтриги, плітки, злість і ненависть панують серед нашого суспільства. І то мають бути патріоти”* [5.-С.98]. Мабуть, у цьому висловлюванні Міхновського багато особистого й суб’єктивного, викликаного пережитою драмою. Але коли навіть припустити, що він занадто “згустив фарби”, все одно не буде помилкою стверджувати, що столиця України на рубежі XIX-XX ст. була недостатньо підходящим для об’єднання молоді у політичну партію містом. Наважитися на таке об’єднання у Києві – означало кинути прямий і навіть зухвалий виклик усьому старшому поколінню українофілів – своїм недавнім учителям і наставникам. Це був не лише політичний, але і моральний вибір, і до нього були готові далеко не всі. Тому зовсім не випадково найвизначніша ініціатива української студентської молоді 90-х років XIX ст. – Братство тарасівців – була започаткована поза Києвом. У столиці подібні, неконтрольовані старшим поколінням молодіжні почини у 90-ті рр. були неможливі. У цьому контексті можна зробити припущення, що однією з найважливіших причин кризи Братства тарасівців став тиск старогромадівських авторитетів. Адже історики так і не дали ніякого іншого пояснення цієї кризи. Може, саме стримуючий вплив київських українофілів унеможливив трансформацію київської філії Братства тарасівців, яка після розгрому харківської стала центральною, в організацію партійного типу? Може, нарешті, не випадково закінчення діяльності Братства тарасівців датують саме 1898 р., коли після описаного вище скандалу вплив Миколи Міхновського на його діяльність значно послаб?

Як відомо, формування першої на Наддніпрянщині політичної партії відбулося у Харкові і зв’язане з діяльністю групи молодих студентів, зокрема, Дмитра Антоновича, керівника харківської студентської громади. Так ось, важко уявити, щоб молодий студент Дмитро Антонович, навчаючись у Києві і, перебуваючи під постійною батьківською опікою Володимира Боніфатієвича, у такій морально-психологічній ситуації став організатором найбільшої в Україні студентської громади з радикальним спрямуванням. Усе змінилося, коли у 1897 р. Дмитро Антонович перевівся на навчання з Київського університету до Харківського. Тут руки у нього були розв’язані. У місті ще пам’ятали про діяльність Братства тарасівців, тут доживав хворий на сухоти інженер Микола Яценко – співавтор (а може й автор) уже знаменитого тоді «Profession de foi молодих українців». З ним охоче спілкувалися патріотично налаштовані студенти місцевих вузів [12.-С.28-29]. По руках ходили

сотні заборонених книг, привезених у свій час із Галичини харківськими тарасівцями. Саме у Харкові Дмитро Антонович заснував українську студентську громаду, яка наприкінці 1898 р. налічувала більше, як 100 членів і була напередодні приїзду до Харкова Миколи Міхновського справді найбільшою в Україні. Серед інших членів харківського студентського об'єднання були і сини старогромадівців Дмитра Познанського та Олександра Русова. Громада стояла на платформі Братства тарасівців і передбачала “конституційний устрій держави, із якою федеративно поєднається Україна” [12.-С.39].

Дуже важливо також, що у Харкові не заважали старші. На відміну від Києва, у Харкові старі громадівці були досить пасивними і ще більше, ніж у Києві, побоювалися відкрито демонструвати свої українофільські погляди. Майже вся національна інтелігенція Харкова активно співпрацювала у громадських та наукових російських товариствах. Інших у місті просто не існувало. “У Харкові, – писав Ф. Сумцов, – українофілів жменя – усі люди маленькі, не впливові, слабкі...” [38.-Ф.ІІІ.-Од.зб.7039.-Арк.2]. В цих умовах вони не брали на себе непосильне завдання керівництва молоддю і, як пише Ю. Коллард, “не шукали об'єднання з студентством, держалися осторонь і були “благонадежними малороссами” [12.-С.28]. Слабкість і безпомічність Старої харківської громади була настільки очевидною її членам, що вони навіть не наважилися взяти участь в утворенні Всеукраїнської організації. Саме сюди, до Харкова, де відбувалось самоствердження молодого покоління через його “бунт проти старших”, і вирішив переїхати Микола Міхновський.

Мабуть, була попередня домовленість із харків'янами. За свідченням Бориса Мартоса, який був членом харківської студентської громади (а у гімназичні роки – входив до гуртка “дітей Шемета” у Лубнах), приїхати до Харкова Міхновському порадив Дмитро Антонович, із яким він знався ще по Києву [39.-С.20]. Цікаво, що у столицю Слобожанщини Микола запланував їхати не сам. Разом із Міхновським закінчувати курс наук у місцевому університеті подався і його давній приятель Боніфатій Познанський, який певний час навчався з ним на одному курсі юридичного факультету Київського університету, але з невідомих причин його не закінчив [40.-Ф.16.-Оп.465.-Спр.1395.-Арк.35 зв.]. Як уже зазначалося вище, Познанський у свій час був членом київської філії Братства тарасівців і мав великий досвід підпільної роботи в молодіжному середовищі. У Харкові Микола міг розраховувати і на своїх родичів – В. і О. Міхновських, яких у джерелах називають і членами Братства тарасівців, і членами харківської студентської громади. Було і немало інших молодих харків'ян, з якими Микола Міхновський був знайомий по роботі у Братстві тарасівців чи студентських громадах і які були готові до ризикованої, але такої заманливої і багатобічної політичної боротьби за національні і соціальні права українського народу. Місто було найбільшим студентським центром України. У його чотирьох вищих навчальних закладах одержували освіту понад 5 тис. студентів. Це були, переважно, жителі Слобожанщини й Полтавщини. Харків у своєрідний спосіб готувався вдруге виконати ту роль в історії України, яку він уже виконував у 20-30 роки ХІХ ст., – роль ініціативного центра українського руху.

...На початку 1899 р. Микола Міхновський переїхав до цього міста і надовго зв'язав з ним своє життя. Нам доводиться лише гадати, чи це був його цілком свідомий вибір, – складова молодіжного політичного проекту радикальних українських патріотів, чи сюди привела його Доля.

Джерела та література

1. Турченко Ф. Микола Міхновський: студентські роки (Фрагмент біографії) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип.Х.

2. Франко І. Рец. кн.: А. Фаресов. Народники и марксисты // Зібр. творів. У 50 т. – Т.45. – К., 1968.
3. Тучапский П. Из пережитого. – Одесса, 1923.
4. Шемет С. Микола Міхновський. (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн.5. – Відень, 1924-1925.
5. Невідомі документи про Миколу Міхновського (Вступна стаття, підготовка документів до друку та примітки Сергія Квіта) // Українські проблеми. – 1994. – №2.
6. Історичний архів Російської Федерації (м. Москва).
7. Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. – 1974. – №4.
8. Дорошенко В. Революційна українська партія, – Львів, 1921.
9. Лавріненко Ю. “Українська Соціал-Демократія (Група УСД)” та її лідер Леся Українка // Сучасність. – 1971. – №5, 6, 7-8.
10. Іван Франко і Леся Українка про шляхи розвитку українського політичного руху // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Т.1. – (Б.м.): Сучасність, 1983.
11. Мороз М. Літопис життя та творчості Лесі Українки. – К., 1992.
12. Коллард Ю. Спогади юнацьких років. 1897-1906. – Торонто, 1972.
13. Козуб С. Коцюбинський у “Братерстві тарасівців” // Твори М. Коцюбинського. – Харків; Київ, 1930.
14. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Ч.2. – Варшава, 1933; Ч.3. – Варшава, 1934.
15. Центральний державний історичний архів (м. Київ).
16. Стовба О. Матеріали до історії роду Міхновських // Український історик. – 1983. – №2-4.
17. Наумов С. Братство тарасівців // Український історичний журнал. – 1999. – №5, 6.
18. Коцюбинський М. Твори. – К., 1974. – Т.5.
19. Гермайзе Й. Нариси з історії революційного руху на Україні. – Т.1. – Революційна українська партія (РУП). – Б.м.: Книгоспілка, 1926.
20. Зіньківський Т. Молода Україна, її становище і шлях // Писання Тр. Зіньківського: В 2 кн. – Львів, 1896. – Кн.2.
21. Гундорова Т. Суспільно-політичний рух “Молодої України” і проблема модерної української нації // Сучасність. – 1992. – №3.
22. Profession de foi молодих українців // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Т.1. – Б.м.: Сучасність, 1983.
23. Крип'якевич І., Дорошенко Д., Пастернак Я. Велика історія України. – Львів; Вінніпег, 1948.
24. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – К., 1993.
25. Шпорлюк Р. Імперія та нації. – К., 2000.
26. Купчинський О. Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського: питання творчих взаємин і співпраці учня і вчителя // Михайло Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференції. – Львів, 1999.
27. Грицак Я. Чи була школа Грушевського? // Михайло Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференції. – Львів, 1999.
28. Коковський Ф. Микола Міхновський і література // Назустріч: Література. Мистецтво. Наука. Громадське життя (Двотижневик). – 1937. – Ч.12. – 15 червня.
29. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876-1895). – Чернівці, 1910. – Ч.4.
30. Липа І. “Братерство тарасівців” (Спомини) // Літературно-науковий вісник. – 1925. – №7-8.
31. Чикаленко Є. Спогади. 1861-1907. – Нью-Йорк, 1955.
32. Касьянов Г. Український соціалізм: люди, партії, ідеї. (Початок ХХ століття) // Політологічні читання. – 1992. – №2.
33. Берло Г. Мої знайомства з деякими українськими діячами // Самостійна Україна. – 1950. – Ч.11(107).

34. Лінецький С. М. Міхновський: Міфи історіографії та правда історії // Альманах “Молода Україна”. – 1996. – Вип.1.
35. Геращенко Т. Микола Міхновський у спогадах і оцінках його сучасників // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2000. – Вип. IX.
36. Теліга О. Партачі життя (До проблеми цивільної відваги) // Прапори духа. Життя і творчість Олени Теліги. – На чужині, 1947.
37. Антонович К. З моїх споминів про Миколу Міхновського // Самостійна Україна (Чикаго). – 1957. – Ч. 11.
38. Інститут рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського, м. Київ.
39. Мартос Борис. Визвольний здвиг України. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1989.
40. Державний архів м. Києва.

SUMMARY

The article discloses an important page of Mykola Mihnovski's – an outstanding person in the Ukrainian liberation movement – biography. This paper refers to his stay in Kiev after his graduation from the University in mid 1895 – early 1899.

В.Ю. Ганкевич

ІСМАЇЛ БЕЙ МУСТАФА ОГЛУ ГАСПРИНСЬКИЙ (1851-1914)

20 березня 2001 р. виповнилося 150 років із дня народження видатного кримськотатарського просвітителя і гуманіста Ісмаїл бей Гаспринського. Ще за життя він був визнаним серед своїх одновірців, які називали його “дідусям нації”. І. Гаспринський – великий син кримськотатарського народу увійшов в історію загальнолюдської цивілізації як національний першодрукар, лідер потужного педагогічного руху, впливовий суспільно-політичний діяч, відомий письменник та сміливий мислитель. Його гуманістичні ідеї служили справі зближення, насамперед, тюркських та слов'янських народів. Він виступав за всеохоплюючий прогрес, якнайширшу пропаганду наукових та духовних знань, розвиток народної освіти. Своім яскравим життям та активною діяльністю І. Гаспринський безпосередньо сприяв міжетнічній згоді, міжнаціональному взаємопорозумінню, дружбі між народами. Його багатогранна діяльність відіграла переважну роль у формуванні багатьох аспектів культури, просвіти та національної самосвідомості ряду тюркських народів наприкінці XIX – на початку XX ст.

Про важливість цієї постаті для історії нашої держави свідчить те, що Президент України Л.Д. Кучма 21 березня 2001 р. поклав квіти до місця поховання, взяв участь у відкритті музею І. Гаспринського. Комісію з проведення ювілейних урочистостей очолив віце-прем'єр кабінету міністрів України академік М.Г. Жулинський.

Ісмаїл Гаспринський народився 8 березня 1851 р. у селі Дерекой у родині офіцера російської армії Мустафи Алі оглу Гаспринського, якого було затверджено 19 квітня 1854 р. у спадковому дворянському достоїнстві. За часів Східної (Кримської) війни родина переїхала до Бахчисараю. Першу освіту І. Гаспринський отримав вдома та у початковій етноконфесійній школі (мектебе). Пізніше батько напівліг, аби він продовжив своє навчання у Сімферопольській казенній чоловічій гімназії (1861-1862). Пізніше І. Гаспринський продовжив навчання у воронезькому військовому навчальному закладі, а потім у 2 Московській військовій гімназії. Не закінчивши навчання, він повернувся до Криму, де склав відповідні іспити й став вчителем російської мови у початковій міській школі. У 1871 р. поїхав до Франції. З